

Саме нині минуло вже двісті чотири зими та двісті три весни, як це сталося...

Був тоді в одному селі гарний-прегарний, ставний парубок, бравий козак Залізняк. І був він такий бравий, сміливий та завзятий, що всі люди про нього говорили:

— Цей не те що ляха чи турка — він і самого Біса не злякається.

Умів він добре танцювати, чудово грав на бандурі, а ще краще співав. Одне слово, був він такий гарний, що всі околишні дівчата аж мліли, коли його бачили.

Але ж був той козак до всіх однаковий. З усіма старими — звичайненький та поштивий; з усіма парубками — веселий, товариський; з усіма дівчатами однаково жартував, до всіх однаково залицявся, а жодної не кохав.

Та якось до того пана, що був у тому ж таки селі, найнялася за робітницю незнайома захожа дівчина. Була вона хороша, як майова роса, струнка та гнучка, як молода тополя, рум'яна, мов яблучко, а мила та добра, як молодий трусик [1]. Працювала вона ретельно, а працюючи увесь час, мов пташка, співала. Та співала так гарно, як ангели на небі. А звали її Оленка.

[2] Трусик — те саме, що кролик.

Одного разу йшов вулицею бравий козак Залізняк повз панський сад. Йшов, на бандурі бринькав та виспівував. Коли чує, — співає хтось у саду таким голоском, мов срібний дзвіночок дзвонить. Спинився бравий козак Залізняк, заглянув через тин і побачив там захожу дівчину Оленку, що

грядки панські полола. Як угледів — так і завмер! Ніколи ще не доводилось йому бачити такої гожої дівчини та чути такого милого голосу. І закохався він у захожу дівчину Оленку.

Почав увечері виходити з бандурою до панського ставу чи озера, що біля левади. Почав там награвати та виспівувати:

Ой, зійди, зійди, ясний місяцю,

Як млиновеє коло!..

Ой, вийди, вийди, серце-дівчино,

Та промов до мене слово!..

А тим часом Перелесник, що жив у сусідньому лісі, в печері над річкою, давно вже помітив, що подобалася козакові Залізнякові захожа дівчина Оленка. І став він щовечора, коли козак на леваді співав та грав, прилітати до захожої дівчини Оленки та на вушко їй нашіптувати, щоб вийшла вона на леваду та послухала б козацького співу. Навмисне, немов легенький вітрець, здмухне їй з голови хусточку, щоб краще вона вухами чула; навмисне закотить їй цебра аж під саму леваду, щоб вона йшла їх там шукати та щоб спіткала козака; навмисне неначе панським голосом від озера чи з левади на неї гукає:

— Оленко, Оленко! Йди лишень сюди!..

Отож таки одного вечора й вийшла захожа дівчина Оленка на леваду, почула там чудовий спів та музики козакові, побачила козака Залізняка та й дуже його покохала.

От і полюбилися вони собі гарнесенько.

А рудий Перелесник аж підплигує з радощів, що звів докупі таких
гожих та хороших парубка й дівчину. Як тільки вечір заходить — він вже
раніше їх на леваді. Всі сухі листочки, всі галузки з того місця позбирає
на горбочку, де вони над озером любили вдвох сидіти. А іноді, коли
зарані прилетить, то ще й жовтим піском під горбочком посипле, а
навколо звелить найкращим польовим квіткам цвісти увесь час, аж поки
козак з дівчиною там сидітимуть, та ще й пахнути мусять якнайкраще! А
в кущах верболозу та шипшини загадав жити аж дванадцятьом
соловейкам, що вміли співати найкраще на всю округу... Одного вечора
сиділи над ставком бравий козак Залізняк та захожа дівчина Оленка й
тихесенько розмовляли. А Перелесник стояв у них за плечима.

Ніч була, як чорна троянда: темна та запашна. Соловейки співали що
було сили, аж у вухах лящало. З озера на пісок повипливали Русалки
слухати того співу. В очеретах тихо сидів старий Водяник, пихкав своєю
очеретяною люлечкою та замилювано дивився на гарну пару. Ще далі
Дитинчата-Потерчата позасвічували свої каганчики, шили собі брилі з
осітнягу [2] та жаб'ячими голосами виспівували пісні-безконечника:

[2] Осітняг — ситник (трав'яниста рослина, яка росте на вологих
місцях).

...Був собі журавель

Та журавочка.

Наносили сінця

Повні ясельця...

Наша пісня свіжа й нова,

Починаймо її знову:

Був собі журавель

Та журавочка...

Тільки ж ні козак Залізняк, ні дівчина Оленка нічого того не помічали. Вони сиділи, міцно обнявшись, а парубок тихо говорив до дівчини:

— Чи дуже ж ти мене кохаєш, моя ластівко Оленко?

— Ой дуже, дуже, козаченьку! — відповідала дівчина. — Так тебе, соколе мій, кохаю я, що вся палаю. Й часом видається мені, ніби сама я — тільки один вогонь!..

І закортіло Перелесникові зробити так, щоб козак Залізняк враз переконався, як палко дівчина Оленка його кохає. Скочив тоді Перелесник між козака та дівчину, затулив собою Оленку, а сам увесь запалився, як один величезний вогненний віхоть, аж все навколо зачервоніло.

Відскочив козак Залізняк на бік, дивиться — й очам своїм віри не йме: нема його Оленки, а тільки вогненне червоне багаття перед ним палає.

— А бий же тебе сила Божа! — скрикнув він повним голосом. — То виходить, що ти — Відьма, а тільки улесливо такою красунею прикидалася! Цур тобі, пек, Нечиста Сило!..

Вхопив свою бандуру та — в леваду.

А Оленка нічого того й не бачить, бо ж Перелесник тільки з того боку запалився, що козак Залізняк сидів. Почула вона ті гнівні, страшні слова козакові та як скрикне й собі:

— Господь з тобою, козаче мій милий! Що бо ти говориш і з чого?!

Тоді тільки зрозумів Перелесник, що пожартував він невдало. Вмить погас й відскочив набік.

Оленка кинулася за козаком, але ж той на неї й оглянутись не хоче! Вона його молить, благає, спинити намагається, а він їй так гнівно та жорстоко:

— Згинь, пропади ти пропадом й ніколи мені на шляху не зустрічайся!
— говорить.

Заломила білі руки наймичка, захожа дівчина Оленка. Зрозуміла вона, що розлюбив її бравий козак Залізняк. Заголосила, як осінній вітер у полі голосить, та не довго думаючи побігла до озера топитись. На смерть злякався Перелесник й вискочив поперед неї, щоб заступити їй дорогу. А вона, як угледіла червоно-рудого, високого хлопця, всього в зелену траву вбраного, — враз збожеволіла. Пхнула його, а сама стрибнула з високої кручі просто у темну воду...

Завив Перелесник, мов хуртовина у комині, кинувся й собі за нею у воду, та на нього грізно grimнув Водяник:

— Геть звідціль, ледацюго! Геть, щоб і очі мої тебе, капосника, не бачили! Роби свої капості там, на землі, а тут нема твоєї волі!..

Гукнув так на нього, а сам пірнув під воду. Вловив там захожу дівчину Оленку й, ніжно обнявши її за гнучкий стан, одніс до свого скляного палацу. Там зустріли її Водяникові доньки — Русалоньки. Прибрали, зачесали, одягли на неї розкішний вінок з білих водяних квіток. І стала вона найкращою Русалкою в тому озері...

А козак Залізняк перестав з того часу співати-жартувати. Поклав у дубову скриню свою голосну бандуру, замкнув її великим замком та й

пішов аж у святий Київ на прощу. Там, у Лаврі Печерській, довго молився та пестився, свій невірний гріх покутував, бо ж думав він помилково, що кохав він щиро, справді, не звичайну, гошу дівчину, а якусь лиху Відьму. А потім, коли вже почав козак забувати помалу про чарівну красуню Оленку, купив він собі коня вороного, нового мушкета та шаблю-арнаутку й подався бити турка-бусурмана...

Так сумно скінчилося добре кохання бравого козака Залізняка та захожої красуні дівчини Оленки...

Отже, на тому діло не спинилося.

Дуже розгнівався-розлютився старий Водяник на дурного Перелесника, бо ж через його недоречну недотепність не тільки таке славне кохання розбилося, а ще й передчасно загинула молода душа. Покликав він Дитинчат-Потерчат й звелів їм позбирати на бережку озера всі Оленчині сльози, що на траву попадали, як вона плакала, голосивши. А потім написав очеретяним пером на широкому листві з латаття, як і до чого призвів нерозумний Перелесник бравого козака та захожу дівчину. Найбільше ж в тому листі нарікав, що Перелесник через свій дурний жарт псує добру славу Невидимої Сили, людей проти неї настренчує [3], замість того, щоб їм в коханні допомагати, бо ж є то його повинність, — він найкраще кохання розбив...

[3] Настренчувати — підбурювати.

Узяв тоді Водяник того листа, позливав Оленчині гіркі сльози до глечика з перламутрової мушлі та й послав усе те Дитинчатами-Потерчатами аж до самого Вія.

Як прослухав мудрий дід Вій Водяникову цидулку, як побачив він палкі сльози бідної захожої дівчини-наймички, — схилився на свою золоту

булаву й у самого у нього побігли сльози з-під довгих вій по білих вусах... Довго сидів він мовчки, а потім глянув на Потерчаток, взяв у них з рук перламутровий глечик з Оленчиними сльозами й промовив:

— Ідіть, дітки, додому. Поклоніться панові Водяникові вашому й подякуйте йому красенько, що він мене про все те повідомив. Я зроблю, що треба.

Тоді стукнув по підлозі шаблюкою, — й враз стали перед нього три його джури. Він тільки хитнув їм головою, а вони вже й зрозуміли все, що їхній пан їм сказати хотів, і вмить вилетіли з палацу. А за кілька хвилин вже несли з собою Перелесника.

Тремтячий, мов осиковий лист, став він перед своїм грізним суддею, старим, мудрим Вієм. Потім в розпуці упав навколішки.

— Винен, батьку! Заслужив кари. Згубив безневинно добру душу. Не благаю помилювати, прошу справедливо покарати! — плакав винуватий Перелесник.

— Підведіть мені вії! — звелів Вій.

Джури враз виконали його наказ. Глибокими, повними жалю очима подивився мудрий Вій на Перелесника, що лежав скорчений на підлозі, мов шкідливий пес, й тихо проказав:

— Сказав би я, що ти злосин [4], так знаю добре, що не лихий ти, а тільки дурень. З глупоти та знічев'я робиш ти лихі вчинки. Не карати тебе, йолопа, Б вчити треба. Ти ж, мабуть, по лісах гасаючи, Іде й писати як слід не навчився?!

[4] Злосин — тут: злочинець.

— Не вмію, батьку! — відповів Перелесник.

— Отож я паки й паки тобі кажу: що з дурня візьмеш, коли він не знає й того, де ї з двома крапками треба ставити?! То буде тобі такий мій вирок. Поки ти не вивчишся справно читати й писати по-українському, поки всіх книжок, про те видрукованих, не вивчиш напам'ять, — не смієш ти й носа виткнути у зелений ліс!

Потім він повернувся до джур і звелів їм:

— Пошліть його до української школи, в Галичину.

Бо ж тоді вже в нас, на Вкраїні, почали заводити школи московські!

І вмить Перелесник став манісіньким, хлопцем. Руде його волосся, як старий віхоть, стирчало на всі боки з-під круглої, високої шапчини з довгим рівним дашком. Під самими пахвами у нього був чорний ремінний пас з бляхою. Короткі штаненята, заляпані атраментом, навіть не затуляли чобітків з рудими халявками, що незграбно сиділи на його ратицях. Його червоне, веснянкувате обличчя з розчепіреними козиначими вухами було напрочуд дурне...

— Хай же його вчать і вдень, і вночі! — додав Вій. — Та не тільки тих наук, що всіх хлопців, а ще й німецької граматики та всіх до одного несправних французьких дієслів. Та щоб таблицю множення знав з початку, з кінця без найменшої помилки. А годували щоб його тільки самим теплим рибним трином. Коли ж застудиться й буде в нього в горлі жаба, щоб нічим іншим йому не мазали, як тільки найміцнішим чорним йодом!.. І вже тільки тоді, як вивчиться на "доктора", тільки тоді може він повернутися до свого лісу...

Так сказав Вій й опустив свої довгі вії...

До всякої кари був готовий нерозумний Перелесник. Але ж, як зачув він, що треба вчити таблицю множення з початку й з кінця та французькі дієслова та що годуватимуть його рибним трином, а мазатимуть в горлі йодом, — не витримав і гірко, гірко заривав. Вієві осавули хутчій вивели його геть, бо в нього по веснянкуватому обличчю так і лили патьоками солоні сльози, що брудними плямами падали на білу мармурову підлогу Вієвої судної світлиці...

Багато років не було в тім лісі Перелесника. І тільки оце нещодавно повернувся він на свою батьківщину. Виснажений, коротко пострижений, щоб не помітно було лисини, з маленькою жовтогарячою борідкою, мов приліпленим до підборіддя рудим клинчиком, — він зовсім був на себе не подібний. Тільки по розчепіrenих вухах та рясному ластовинні й можна було догадатись, що це той самий Перелесник, якого колись було послано за провину до школи.

Не можна було впізнати і його вдачі. Ходив він тихенько, до всього придивлявся крізь свої величезні круглі окуляри в роговій оправі, а на шії завжди носив теплого шарфа, бо ж боявся заслабнути на жабу. І через те, що він тепер був не тільки "доктором", а ще й "професором", — став дуже нудний й увесь час намагався чогось повчати Дитинчат-Потерчат, яких почав звати "студентами".

Так і перестали всі — й Мавки, й люди — на нього зважати. Бо тепер вже він зовсім не міг зрозуміти, що воно таке — кохання, а через те не міг більше й допомагати закоханим молодятam...